

ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІЯ ПЕРАФРАЗАВАННІ І ПАРАДЫГМАТЫЧНЫЯ ФОРМЫ АФАРЫЗМАЎ У МОВЕ ТВОРАЎ ЯКУБА КОЛАСА

У асобную групу афарыстыкі мовы твораў Якуба Коласа можна вылучыць індывідуальна-аўтарскія перафразаванні як агульнамоўных, так і непрэцэдэнтных афарызмаў. Усе вытворныя афарыстычныя адзінкі паводле меставай адпаведнасці зыходным тэкстам могуць быць падзелены на два тыпы.

1) Індывідуальна-аўтарскія перафразаванні, не сінанімічныя зыходным афарызмам. Параўн.: *А прырода! Колькі вялікага здавальнення дае нам яна! Бо прырода – найцікавейшая кніга, якая разгорнута перад вачамі кожнага з нас. Чытаць гэту кнігу, умець адгадаць яе мнагалучныя напісы – хіба ж гэта не ёсць шчасце? Адно толькі шкада, што наша жыццё несузмерна малое для таго, каб начытацца гэтай кнігі.* (“На ростанях”) ⇐ рус. *Природа – это самая лучшая из книг, написанная на особом языке. Этот язык надо изучать.* (Н.Г.Гарин-Михайловский). *Мужчыны ўсе тут загудзелі, Ды дружна так яны населі, Што Ганна тройчы прыгубіла і чарку ўсю перакуліла.* – Ну, во гэтак, малайчына, Хай будзе ж добрая часіна! – Ой, буду п’яна – ашаломіць. – *Касцей гарэлка не паломіць!* – Крычыць Базыль. (“Новая зямля”) ⇐ *Пара касцей не ломіць* (прымаўка) і да т.п.

2) Індывідуальна-аўтарскія перафразаванні, сінанімічныя зыходным афарызмам. Такія перафразаванні звычайна абумоўлены імкненнем пісьменніка альбо “ўдакладніць” фармулёўку адпаведнай абагульненай думкі, альбо адлюстраваць яе праз іншыя вобразы, іншыя рэаліі. Параўн.: *Адно, брат, тут: старацца трэба Прыдбаць сваю скарынку хлеба, Бо людзі кажучь: “Хлеб служачы Не надта добры хлеб, – сабачы!”* (“Новая зямля”) ⇐ *Батрачы (служачы) хлеб – сабачы* (прымаўка). *Эх, мілы мой ты! За панамі Няма прадыху. Хто з грашамі і мажа збоку, – той і едзе, Так вось і робіцца, суседзе.* (“Новая зямля”) ⇐ *Хто мажа, той і едзе* (прыказка). *І не чужым, а сваім вокам Агледзець трэба ненарокам, Як мае быць, Заблонне тое; А можна выйдзе*

што-якое. Рабіць тут трэба – адно слова, Не то што – цуп-луп! – і гатова, Бо гэта справа – не пустая; Людскі ж язык касцей не мае. (“Новая зямля”) ⇐ *Язык без касцей* (прыказка). *І ў час вялікі разбурэння Не сцерпіць нават і каменне Тваіх палёў, глухіх абшараў, Дзе след вайны агнём пажараў Пранёсся дзіка і няшчадна, Каб не заплакаць з таго здэку, Што чалавек – звер чалавеку – Так злосна чыніць, неўспагадна!...* (“Новая зямля”) ⇐ *Чалавек чалавеку воўк < лац. Homo homini lupus est* (Plautus, “Asinaria”, 2, 4, 88) і да т.п.

Ад індывідуальна-аўтарскіх перафразаванняў, сінанімічных зыходным тэкстам, трэба адрозніваць выпадкі, калі афарыстычныя адзінкі рознага паходжання ўжываюцца ў тых ці іншых парадыгматычных формах – канкрэтных рэалізацыях афарызма ў маўленні, што ў сваёй сукупнасці маніфестуюць яго як моўную адзінку, аналагічна парадыгме слова ці фразеалагізма. У адрозненне ад лексічных і фразеалагічных адзінак парадыгматычныя трансфармацыі афарызма могуць лакалізавацца і па-за межамі фразы, а таму закранаюць не толькі павярхоўны, але і глыбінны ўзроўні сказа.

Пры глыбінных парадыгматычных мадыфікацыях афарыстычных адзінак лексічна-граматычныя і/або сінтаксічныя змяненні дэтэрмінаваныя мадальнымі. Параўн. наступны прыклад, дзе спалучаюцца субстытуцыя і змяненне формы дзеяслоўнага выказніка і субстытуцыя дзейніка, абумоўлення канкрэтызацыяй суб’екта і прэдыката выказвання, і ўскладнёныя пераходам дзейніка ў зваротак: *І калі пахла дзе даносам, Тады, крутнуўшы толькі носам, Казалі згодна, ў адно слова: “Ну, гэта штучка Арцюшкова!” А вось і ён. Ідзе фарсіста, Глядзіць звысоку, ганарыста, Але зірнуць людзям у вочы Ён штось не надта ўжо ахвочы, А параўняўшыся з “Памдзеём”, Ён толькі лыпнуў ліхадзеём У бок аб’ездчыка старога, Але не вымавіў нічога. “Памдзей” штурхець пад бок Міхала: “Счуў, бестыя, чыё з’еў сала”, На Арцюшка “Памдзей” ківае, А сам нявесела ўздыхае.* (“Новая зямля”) ⇐ *Ведае кошка, чыё сала з’ела* (прыказка). Або прыклад канкрэтызацыі суб’екта афарыстычнага выказвання: *Ну, як табе ўжо не абрыдне Казаць адно сто раз на тыдні? Сказала сорак раз і – квіта! – Міхал адказвае сярдзіта <...>. – Бо праўда вочы табе коле, І не мінеш ты, нябось, Сроля, Не*

людская твая натура, Не пахне дом свой і пячура: Абы гарэлка на прымеце – Ты ўсё гатоў забыць на свеце! (“Новая зямля”) ← Праўда вочы коле (прыказка) і да т.п. Асобна трэба вылучыць такі тып глыбіннай парадыматычнай трансфармацыі, як аўтарызацыя, калі прыказка ці прымаўка ўжываюцца ў кантэксце як “індывідуальна-аўтарскае выслоўе”, набываюць нейкага канкрэтнага аўтара. Параўн.: Куця. Марозна. Хмурнавата. Сняжок падкідае заўзята; Снег на куцю – грыбы на лета, Такая матчына прымета, А сцезжкі чорны – ягад многа; Ну, і за гэта хвала богу. (“Новая зямля”) ← Снег на куцю – грыбы на лета (народная прыкмета).

Парадыматычныя мадыфікацыі афарызмаў на павярхоўным сінтаксічным узроўні абумоўлены ў большасці выпадкаў адметнай рытмічна-інтанацыйнай і/або лагічна-сінтаксічнай структурай маўлення ў пэўным кантэксце. Параўн. прыклады парцэляцыі, інверсіі, субстытуцыі сінанімічных лексічна-граматычных форм (а таксама кантамінацыі названых парадыматычных пераўтварэнняў): Не назірае табе ў вочы, Глядзіць, бы воўк той, заўжды скрыва І заўжды злосны ён на дзіва, І заўжды лаяцца ахвочы... Ды чорт яго бяры, Міхале! Што зробіш гэтакай завале? <...> – Адно, брат, тут: старацца трэба Прыдбаць сваю скарынку хлеба, Бо людзі кажуць: “Хлеб служачы Не надта добры хлеб, – сабачы!” І не сабака страшан воўку, Калі прыйшлося сказаць к слоўку, Мой пане-браце, мой Марцяга, А непрыемна яго звяга! (“Новая зямля”) ← Не сабака страшны воўку, а яго звяга (прыказка). Куця. Марозна. Хмурнавата. Сняжок падкідае заўзята; Снег на куцю – грыбы на лета, Такая матчына прымета, А сцезжкі чорны – ягад многа; Ну, і за гэта хвала богу. (“Новая зямля”) ← Сцезжкі на куцю чорныя – будзе многа ягад (народная прыкмета). Самы лепшы доктар – час. (“Дзённікі”) ← Час – найлепшы лекар < лац. *Tempus dolorem lenit* (< Augustinus Sanctus < Menandros); На свеце ўсё канец свой мае, І ты, мінуціна змяркання, Сняеш нам песню расставання. І госці свой банкет канчаюць, Адны другім дабра жадаюць, А ў час апошні развітання Стаялі цмокі цалавання. (“Новая зямля”) ← Усё на свеце мае <свой> канец (прымаўка) і да т.п.

Трэба заўважыць, што непрэцэдэнтныя (аказіянальныя) афарызмы з’яўляюцца ізаморфнымі па структуры і спосабах функцыянавання прэцэдэнтным (узуальным) афарыстычным

адзінкам і таксама трансфармуюцца ў кантэксце. Аднак, калі існаванне афарызма як моўнай адзінкі абумоўлена наяўнасцю сістэмы яго парадыгматычных форм (накшталт парадыгмы слова), то для афарыстычных наватвораў тая ці іншая іх парадыгматычная мадыфікацыя з'яўляецца ўвогуле адзінай магчымай формай існавання (рэалізацыі) дадзенага непрэцэдэнтнага афарызма. Паказальна, што аказіянальныя афарызмы ўжываюцца ў мове мастацкай літаратуры пераважна ў сваіх парадыгматычных формах. Параўн.:

1) канкрэтызацыя суб'екта выказвання ў спалучэнні з пранамінальнай субстытуцыяй: *“Няўжо памру і стану трупам, Згнію ў зямле нікчэмным струпам На цэле гэтае зямлі?” І цені страшныя ляглі Яму на душу і на сэрца, І ён так ясна, бы ў люстэрцы, Ubачыў смерці ўсе пячаці І ўсе адзначныя пастаці. Міхал пачуў, што ён – пылінка, А век людскі – адна хвілінка.* (“Новая зямля”) ⇐ Чалавек – пылінка, а век людскі – адна хвілінка;

2) канкрэтызацыя прэдыката выказвання: *Ды што зрабіць? Я б сам быў рады Не ведаць крыўды той і здрады, Што просты люд нясе вякамі Сваімі ўласнымі гарбамі. Ды горкай праўды не схаваеш, Яе ніяк не ашукаеш. Ды і навошта? Крыў нас, божа! А праўда мне ўсяго дарожай, І бацька праўдзе вучыў змала, Дык з гэтай праўдай ступім далей.* (“Новая зямля”) ⇐ Праўда ўсяго дарожэй;

3) пранамінальная субстытуцыя: *Міхал глядзіць на блеск газніцы. <...> Агончык дрыгае і скача... Бы штось чуваць, нібы хто плача, Ці то званочак пад дугою Звініць бясконцаю тугою? Там вочы нейчыя міргнулі... І мыслі раптам скаканулі У багны часаў і прастораў, Бо ім няма граніц, запораў.* (“Новая зямля”) ⇐ Мыслям няма граніц, запораў;

4) лагічна-сіntaxічная парцэляцыя: *Хоць тут мясцінка гожа, міла І так гарнула, так хіліла К сабе і лесам і лугамі, І старасвецкімі дубамі! Ды што краса без аўладання? Адно пустое парыванне У цьме далёкі блеск зарніцы: Ёсё гэта – скарбы чужаніцы, Магната князя Радзівіла.* (“Новая зямля”) ⇐ Краса без аўладання – адно пустое парыванне;

5) звышфразавая парцэляцыя: *Чаго ж у жыцці не хапае? Дзе гэта сіла, дзе моц тая, Што перашкод сабе не мае І ставіць зразу ўсіх на ногі, Вядзе на вольныя дарогі І свет прасторны адчыняе? – Дзве рэчы трэба мець, каханы! Адна*

рэч – розум выхаваны: Умець прадгледзець, прылаўчыцца На цвёрдым грунце закрапіцца. Другая рэч, Антось харошы, Таксама трэба мець і грошы, – Міхал прамовіў ціхім басам. (“Новая зямля”) ⇐ У жыцці дзве рэчы трэба мець, каханы: адна рэч – розум выхаваны, другая – грошы;

6) страта сінтаксічнай аўтаномнасці: Міхал ступіў на двор кватэры 3 душою, згрызенай без меры, Але, спаткаўшы саслугачых, Спакойных больш і менш гарачых, Міхал мяняе выраз твару І гоніць проч задуму-хмару, Ідзе, вітаецца, смяецца, Бы смутку век не знаў, здаецца, **Бо людзі схільны строіць кпіны з тваіх нягод без дай прычыны.** (“Новая зямля”) ⇐ Людзі схільны строіць кпіны з чужых нягод без дай прычыны;

7) часавая канкрэтызацыя дзеяння: Агледзець трэба ненарокам, Як мае быць, Заблонне тое; А можа выйдзе што-якое. Рабіць тут трэба – адно слова, Не то што – цуп-луп! – і гатова, Бо гэта справа – не пустая; Людскі ж язык касцей не мае. Я так бы раіў: выбраць час І агледзець усё зараз, А там сама пакажа справа, Ці варта шуму ўся аблава, Бо мо ваўкі ўсё пасхадзілі. (“Новая зямля”) ⇐ Сама пакажа справа, ці варта шуму ўся аблава;

8) суб’ектная канкрэтызацыя дзеяння: Эх, брат! – махнуў Міхал рукою, – Мы чулі ўладу над сабою, А пажывём – яшчэ пачуем, А тут, хоць як мы ні мяркуем, Але нічога не даб’емся, Куды ні пойдзем, ні таўкнемся, Добра ніколі не прыдбаем, Пакуль свайго кутка не маем. (“Новая зямля”) ⇐ Добра ніколі не прыдбаеш, пакуль свайго кутка не маеш;

9) змяненне сінтаксічнай парадэгмы сказа: Што нам з таго, што гінуць знічкі? І клопат будзе невялічкі, Калі прычын іх знаць не будзем: Якая з іх карысць тут людзям? – Бярэ сам бацька перша слова: -- І з’ява гэтая не нова: Яны штоночку вынікаюць, Але без следу прападаюць.—То – тайнасць божая, яго воля. Чаго мы, людзі, мо ніколі І не дазнаемца, як трэба. (“Новая зямля”) ⇐ Тайнасць божну, яго волю, мы, людзі, мо ніколі і не дазнаемца, як трэба, бо то – вялікая вучэба і да т.п.

Згаданым зусім не аычэрпваецца ўяўленне аб разнастайнасці форм ужывання афарызмаў у мове Якуба Коласа. Але ўжо зараз можна сцвярджаць, што прэцэдэнтныя і непрацэдэнтныя выказванні з семантыкай абагульнення (афарызмы) з’яўляюцца спецыфічнымі адзінкамі мовы

пісьменніка і павінны вывучацца асобна ад лексікі і фразеалогіі мастацкага ідыялекту.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова